

Tıp Fakültesi Öğrencilerinin Palyatif Bakım Konusundaki Farkındalıklarının Değerlendirilmesi

Evaluation of the Awareness of Medical Students on Palliative Care

Rıza ÇITIL¹, İsmail OKAN², Yalçın ÖNDER¹, Nagehan Y. ÇELTEK³, Mustafa SÜREN⁴, Yunus Emre BULUT⁵, Hüseyin ZİHNİ⁶

¹Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tıp Fakültesi, Halk Sağlığı Anabilim Dalı, Tokat, Türkiye

²Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tıp Fakültesi, Genel Cerrahi Anabilim Dalı, Tokat, Türkiye

³Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tıp Fakültesi, Aile Hekimliği Anabilim Dalı, Tokat, Türkiye

⁴Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tıp Fakültesi, Anestezi ve Reanimasyon Anabilim Dalı, Tokat, Türkiye

⁵İl Halk Sağlığı Müdürlüğü, Bitlis, Türkiye

⁶Eleşkirt İlçe Devlet Hastanesi, Ağrı, Türkiye

ÖZ

Amaç: Bu çalışmada, tıp fakültesi öğrencilerinin son dönem kanser hastalarında PB konusundaki farkındalıklarının belirlenmesi amaçlandı.

Yöntemler: Kesitsel ve tanımlayıcı nitelikteki araştırmada Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tıp Fakültesi'ndeki tüm öğrencilere (n=363) yüz yüze standart anket formu uygulandı, 210 öğrenci (%57,9) anketi doldurarak çalışmaya katıldı. Öğrencilerin tanımlayıcı özellikleriyle PB konusundaki bilgi ve tutumları karşılaştırıldı. Farklılıkların test edilmesinde Ki-kare testi kullanıldı, p<0,05 anlamlı kabul edildi.

Bulgular: Çalışmaya katılan öğrencilerin yaş ortalaması 20,8±2,0, %62,9'u kadındı. Katılımcıların %52,9'u son dönem kanser hastasıyla karşılaştığını, %64,3'ü bu hastalar ve aileleriyle iletişim konusunda huzursuzluk hissettiğini belirtti. Katılımcıların %51,9'u PB kavramını duymadığını, PB konusunda bilgisi olduğunu belirtenlerin %9,7'si bu bilgiyi yeterli bulduğunu, %9'u PB alan hastalara kardiyopulmoner resüsitasyon (KPR) yapılmasına gerek olmadığını, %16,2'si bu hastalarda ötanazinin yasal olması gerektiğini düşünmekteydi. Cinsiyet ve yaş grubuna göre PB kavramının duyulmasıyla son dönem hastalara KPR ve ötanazi yapılmasının belirtilmesi arasında anlamlı fark yoktu (p>0,05). Katılımcıların %75,7'si PB konusunda eğitime katılmayı, %44,8'i mezuniyet sonrası PB alanında çalışmayı istediğini belirtti.

Sonuç: Öğrencilerin yarısından fazlası PB kavramını duymamıştır. PB konusunda bilgisi olanların büyük çoğunluğu bilgilerinin yetersiz olduğunu belirtmiştir. Son dönem hastalara KPR yapılması ve ötanazi konusunda doğru yaklaşımları olan öğrencilerin oranı düşüktür. Dört öğrenciden üçü PB eğitimine katılmayı düşünmekte ve yaklaşık yarısı mezuniyet sonrası PB alanında çalışmayı istemesine rağmen öğrencilerin PB konusundaki farkındalıkları istenilen düzeyde değildir. Bu nedenle tıp fakültesi ders müfredatında PB konularına mutlaka ağırlık verilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Palyatif bakım, farkındalık, tıp fakültesi öğrencileri

ABSTRACT

Objective: The aim of this study was to determine the awareness of medical students on palliative care (PC) for terminal cancer patients.

Methods: A cross-sectional descriptive study was conducted in Gaziosmanpaşa University Medical Faculty. A face-to-face questionnaire form was presented to all students (n=363), and 210 students (57.9%) completed the form. Descriptive features of the students were compared with their knowledge of and attitude toward PC. Chi-square test was used for statistical analysis, and p<0.05 was considered to be statistically significant.

Results: The mean age was 20.8±2.0 years, and 62.9% of the students were female. A total of 52.9% encountered terminal cancer patients, and 64.3% felt anxious to communicate with the patients and their families. 51.9% of the students never heard of PC, 9.7% of the students who were aware about PC believed that the known information was sufficient, 9% believed in not performing cardiopulmonary resuscitation (CPR) in terminal cancer patients, and 16.2% thought that euthanasia should be legally available for these patients. There was no significant difference among the students who did not hear about PC before, who believed in not performing CPR necessity, and who believed in euthanasia in terms of gender and age (p>0.05). 75.7% of the students emphasized on the need of PC education, and 44.8% wished to attend PC postgraduate training.

Conclusion: More than half of the students had never heard of PC. Most students who had the knowledge about PC did not find it sufficient. The number of students who had an appropriate approach concerning CPR implementation to end-stage patients and euthanasia was low. Although three-quarters of the students considered attending PC education and nearly half of them considered working in the PC field, student awareness on PC was not at the desired level. Therefore, student needs to be indicated that the medical curriculum should contain PC subjects.

Keywords: Palliative care, awareness, medical students

Cite this article as: Çıtıl R, Okan İ, Önder Y, Çeltekt NY, Süren M, Bulut YE, et al. Evaluation of the Awareness of Medical Students on Palliative Care. Bezmalem Science 2018; 6: 100-7.

Bu çalışma 18. Ulusal Halk Sağlığı Kongresi'nde (05-09 Ekim 2015, Konya) poster bildiri olarak sunulmuştur.

This study was presented as a poster presentation at the 18th National Public Health Congress (05-09 October 2015, Konya).

Yazışma Adresi/Address for Correspondence: Rıza ÇITIL, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tıp Fakültesi, Halk Sağlığı Anabilim Dalı, Kaleardı Mahallesi, Muhittin Fisunoğlu Caddesi, Ali Şevki Ereker Yerleşkesi, Merkez, Tokat, Türkiye
E-mail: rcitil38@gmail.com - riza.citil@gop.edu.tr

Geliş Tarihi / Received : 24.11.2016

Kabul Tarihi / Accepted: 08.03.2017

©Telif Hakkı 2018 Bezmalem Vakıf Üniversitesi - Makale metnine www.bezmalemscience.org web sayfasından ulaşılabilir.

©Copyright 2018 by Bezmalem Vakıf University - Available online at www.bezmalemscience.org

Giriş

Palyatif Bakım (PB) Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından “yaşamı tehdit eden hastalıklarla ilişkili olarak ortaya çıkan ağrı ve diğer çok sayıda fiziksel, psikolojik, sosyal ve ruhsal sorunun erken tanımlanması, doğru değerlendirilmesi ve uygun yöntemlerle tedavisi yoluyla, hastaların ve ailelerinin yaşam kalitesini arttıran bir yaklaşım” olarak tanımlanmaktadır (1, 2). PB hizmetlerinde yaşam ve ölüm normal süreçler olarak görülmektedir. Temel amaç yaşam süresini uzatmak değil yaşamın kalitesini artırmaktır (3-5). Türkiye’de 2015 yılında yürürlüğe giren “PB Hizmetlerinin Uygulama Usul ve Esasları Hakkında Yönerge” kapsamında yaşamı tehdit eden hastalıkları olan hastalarda ağrı ve diğer semptomların erken tanısı, bu kişilere ve aile bireylerine tıbbi, psikolojik, sosyal ve manevi destek vererek acılarının hafifletilmesi, yaşam kalitesinin iyileştirilmesi için yataklı sağlık tesislerinde PB merkezleri kurulmaya başlanmıştır. Bu merkezlerde ağırlıklı olarak ileri dönem organ yetmezlikleri, motor nöron hastalıkları, ilerleyici nörolojik hastalıkları ve son dönem kanser hastalıkları olan hastaların takipleri yapılmaktadır (6). Hastanelerde bu amaçla ayrılmış yeterli ve donanımlı birimlerin olmaması, yaşam kalitesine yönelik yeterli bakım uygulanmaması, yasal ve etik düzenlemelerin yetersiz olması gibi eksikliklere rağmen PB hizmetlerinin uygulanması önemli bir gelişmedir (4).

Ülkemizde halen yeterince önem verilmeyen alanlardan biri olan PB hizmetleri mutlaka multidisipliner bir yaklaşımla yürütülmelidir. Deneyimli ve eğitilmiş sağlık personeli ve gönüllülerden oluşması gereken bu ekipte büyük rol oynayan hekimlerin PB konusunda yeterli eğitimi alarak bilinçlenmeleri oldukça önemlidir. Eyiğör ve ark. (7) tarafından tıp fakültesi 5. sınıf öğrencilerinde yapılan çalışmada, öğrencilerin PB konusun-

daki bilgilerinin yetersiz olduğu, müfredatta bu konunun yer almadığı ve sağlık personelinin bu konuya gereken önemi vermediği bildirilmektedir. Çalışmanın sonunda PB hizmetlerinin günümüzde sağlık sistemi içindeki yeri önemli hale gelmesine rağmen sağlık personelinin bilgi eksikliğinin PB hizmet kalitesinin iyileştirilmesinin önündeki en büyük engel olduğu belirtilmektedir. Amerika Birleşik Devletleri (ABD)’nde yapılan bir çalışmada, tıp fakültesi öğrencilerinin yaşamlarının son dönemindeki hastaların bakımında çok önemli olan birçok unsuru sağlamak için yeterince hazır olmadıkları belirtilmekte olup öğrencilerin %20’den daha azının resmi müfredatta yer alan yaşam sonu bakım eğitimini aldığı bildirilmektedir (8). Nüfusun yaşlanması, kronik hastalık ve kanser sıklığının artması gibi nedenlerden dolayı PB hizmetlerinin geliştirilmesi gerekmekte olup, bu ekibin vazgeçilmez unsuru olan geleceğin hekimleri olarak tıp fakültesi öğrencileri PB konusunda eğitilmelidirler (9). Bu çalışmada, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tıp Fakültesi öğrencilerinin son dönem kanser hastalarında PB konusundaki farkındalıklarının belirlenmesi amaçlanmıştır.

Yöntemler

15 Ocak-15 Mart 2014 tarihleri arasında yürütülen kesitsel ve tanımlayıcı nitelikteki araştırmanın verileri, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tıp Fakültesinde öğrenim görmekte olan tüm öğrencilerde araştırmacılar tarafından ilgili literatür eşliğinde hazırlanan anket formunun yüz yüze uygulanması ile elde edilmiştir. Araştırmanın evrenini 2013-2014 döneminde tıp fakültesinde öğrenim görmekte olan toplam 363 öğrenci oluşturmakta olup örneklem seçilmeden evrenin tamamına ulaşılması planlanmıştır. Çalışmaya, onam veren gönüllü 210 öğrenci (%57,9) katılmıştır. Çalışmanın yürütülmesi için etik kurul onayı Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tıp Fakültesi Klinik Araştırmalar Etik Kurulu’ndan alınmıştır (13-KAEK-237, 08.01.2014).

İstatistiksel analiz

Veriler SPSS Statistics versiyon 20.0 (IBM Statistical Package for the Social Sciences Statistics; Armonk, NY, ABD) istatistik paket programı ile değerlendirilmiş olup, öğrencilerin tanımlayıcı özellikleri ile PB konusundaki farkındalıkları karşılaştırılmıştır. Tanımlayıcı veriler sayı (n), yüzde (%) ve ortalama±standart sapmaları ile gösterilmiş, farklılıkların test edilmesinde Ki-kare testi kullanılmıştır. İstatistiksel anlamlılık düzeyi $p < 0,05$ olarak kabul edilmiştir.

Bulgular

Çalışmaya katılan öğrencilerin 132’si (%62,9) kadın, 78’i (%37,1) ise erkektir. Ortalama yaş $20,8 \pm 2,0$ olup, %31’i 19 yaş ve altında, %69’u 20 yaş ve üzerindedir. Öğrencilerin %62,4’ü temel tıp bilimlerinin verildiği ilk üç sınıfta, %37,6’sı ise klinik stajlardadır. %12,9’u herhangi bir kronik hastalığı olduğunu belirtmiştir. %65,7’si kendi sağlık durumlarını iyi, %29’u orta, %5,3’ü kötü olarak hissettiğini ifade etmiştir. %4,3’ünün birinci derece yakınlarında (anne, baba ve kardeşlerinde) kanser olan veya bu nedenle yaşamını kaybetmiş olan birey vardır (Tablo 1).

Tablo 1. Tıp fakültesi öğrencilerinin çeşitli tanımlayıcı özelliklerine göre dağılımı

Tanımlayıcı Özellikler (n=210)	n	%
Cinsiyet		
Erkek	78	37,1
Kadın	132	62,9
Yaş Grubu		
≤19 yaş	65	31,0
≥20 yaş	145	69,0
Sınıfı		
1, 2, 3. sınıf	131	62,4
4, 5, 6. sınıf	79	37,6
Kronik hastalık varlığı		
Var	28	12,9
Yok	182	87,1
Kendi sağlığını nasıl hissettiği		
İyi	138	65,7
Orta	61	29,0
Kötü	11	5,3
Ailede kanser öyküsü		
Var	9	4,3
Yok	201	95,7
Toplam	210	100,0

Tablo 2. Tıp fakültesi öğrencilerinin son dönem kanser hastalarında palyatif bakım ile ilgili bazı özelliklere göre dağılımı (n=210)

Özellikler	Evet n (%)	Hayır n (%)
Son dönem kanser vakası görme durumu	111 (52,9)	99 (47,1)
Ölüm vakasıyla karşılaşma durumu	137 (65,2)	73 (34,8)
Son dönem kanser hasta/yakınlarıyla iletişimde huzursuzluk duyma	135 (64,3)	75 (35,7)
Palyatif bakımı duyma	101 (48,1)	109 (51,9)
Palyatif bakımı duyanların (n=101) bu konuda bilgisi olma durumu	72 (72,0)	29 (28,0)
Palyatif bakım bilgisi olanların (n=72) bu bilgiyi yeterli bulma durumu	7 (9,7)	65 (90,3)
Palyatif bakım eğitimine katılmayı isteme durumu	159 (75,7)	51 (24,3)
Son dönem kanser bakımında çalışmayı isteme durumu	94 (44,8)	116 (55,2)

Öğrencilerin %52,9'u şimdiye kadar yakın çevresinde veya klinik stajları sırasında son dönem kanser hastaları ile karşılaştığını ve %64,3'ü bu tür hastalar ve aileleriyle iletişim konusunda huzursuzluk hissettiğini belirtmiştir. Öğrencilerin %48,1'i (101 öğrenci) PB kavramını duyduğunu ve bunların %72'si PB konusunda bilgisi olduğunu belirtmiştir. PB konusunda bilgisi olanların sadece %9,7'si bu bilgiyi yeterli bulmaktadır. Cinsiyet ve yaş gruplarına göre PB kavramının duyulması arasında anlamlı fark yoktur (p>0,05). Öğrencilerin %75,7'si PB konusunda bir eğitime katılmayı istediğini ve %44,8'i mezuniyet sonrası son dönem kanser hastalarına bakım verilen bir alanda çalışmayı istediğini belirtmiştir (Tablo 2).

Öğrencilerin %65,2'si daha önce ölüm vakasıyla karşılaştığını belirtmiş olup, o durumda ne hissettikleri sorulduğunda; %37,9'u ağladığını ve üzüldüğünü, %32,1'i doğal karşıladığını, %12,4'ü korktuğunu, %10,2'si hastanın acılarının sona erdiğini düşündüğünü, %8,8'i hiçbir şey hissetmediğini ifade etmiştir. Öğrencilere ölüm olgusuyla karşılaştıklarında

Tablo 3. Tıp fakültesi öğrencilerinin çeşitli özelliklerine göre palyatif bakım alan son dönem kanserli hastalara kardiyopulmoner resüsitasyon (KPR) yapılmasını isteme durumu

Öğrencilerin bazı özellikleri	n=210	Son dönem kanserli hastalara KPR yapılmalı mı?						p	
		Evet (n=73)		Hayır (n=19)		Kararsızım (n=118)			
		Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%		
Cinsiyet	Erkek	78	30	38,4	7	9,0	41	52,6	0,677
	Kız	132	43	32,6	12	9,1	77	58,3	
Yaş Grubu	≤19 yaş	65	22	33,8	2	3,1	41	63,1	0,104
	≥20 yaş	145	51	35,2	17	11,7	77	53,1	
Sınıf	1, 2, 3	131	43	32,8	10	7,6	78	59,6	0,398
	4, 5, 6	79	30	40,0	9	11,4	40	50,6	
Ailede kanser öyküsü	Var	9	1	11,1	3	33,3	5	55,6	0,022*
	Yok	201	72	35,8	16	8,0	113	56,2	
Son dönem kanser vakası görme	Evet	111	41	37,0	10	9,0	60	54,0	0,774
	Hayır	99	32	32,3	9	9,1	58	58,6	
Ölüm vakasıyla karşılaşma	Evet	137	48	35,0	12	8,8	77	56,2	0,978
	Hayır	73	25	34,2	7	9,6	41	56,2	
İletişimde huzursuzluk duyma	Evet	135	45	33,3	13	9,6	77	57,1	0,814
	Hayır	75	28	37,3	6	8,0	41	54,7	
Palyatif bakımı duyma	Evet	101	38	37,6	12	11,9	51	50,5	0,191
	Hayır	109	35	32,1	7	6,4	67	61,5	
Palyatif bakım konusunda bilgi alma (n=101)	Evet	72	27	37,5	10	13,9	35	48,6	0,644
	Hayır	29	11	37,9	2	6,9	16	55,2	
Palyatif bakım eğitimine katılmayı isteme	Evet	159	58	36,5	18	11,3	86	54,2	0,555
	Hayır	51	15	29,4	4	7,8	32	62,8	
Son dönem kanser bakımında çalışmayı isteme	Evet	94	36	38,3	8	8,5	50	53,2	0,625
	Hayır	116	37	31,9	11	9,5	68	58,6	

*p<0,05. KPR: kardiyopulmoner resüsitasyon .

yaşadıkları duygularla nasıl başa çıkacakları sorulduğunda, “%56,7’si ölümün doğal olduğunu düşünürüm, %50,4’ü dua ederim, %23,3’ü ailemle bunu konuşurum, %22,9’u ağlarım, %11,9’u arkadaşlarla bu durumu konuşurum, %6,7’si hiçbir şey yapmam” şeklinde cevaplamıştır. Öğrencilere göre son dönem kanser hastalarında PB amaçları sırasıyla; ağrı kontrolü (%83,3), hastanın yaşam kalitesinin yükseltilmesi (%78,6), psikolojik sorunlara yönelik destek (%75,7), rahat/huzurlu ölümün sağlanması (%64,8), fiziksel bakımla ilgili destek (%46,7), beslenme desteği (%42,9), sosyal sorunlara yönelik destek (%41,4), hastanın ailesinin yaşam kalitesinin yükseltilmesi (%38,6), yasal ve etik konularda destek (%37,6), kayıp ve yas sürecinde aileye destek (%37,1), iletişim sorunlarının çözülmesi (%32,4) ve diğer (gerekten her şeyin yapılması) (%1,4) şeklinde belirtilmiştir.

Öğrenciler son dönem kanserli hastaların en sık hastaneye başvuru semptomunun sırasıyla; ağrı (%90), iştahsızlık (28,6), bulantı ve kusma (%23,3), depresyon (%21), kanama (%16,7), nefes darlığı (%11,4), konstipasyon (%6,2) ve asit (%5,7) olduğunu ifade etmiştir. Öğrencilerin %61’i son dönem kanser hastalarına verilen tıbbi destek yanında alternatif tıp verilmesi gerektiğini düşünmektedir. PB gerektiren son dönem kanser hastalarının bakımının nerelerde olması gerektiği sorulduğunda katılımcıların %69’u evinde ailesinin yanında; %24,8’i hastane yataklı servislerinde (%63,5’ü tek kişilik odalarda, %34,6’sı iki kişilik odalarda, %1,9’u üç ve daha fazla kişilik odalarda); %22,9’u son dönem kanser hastalarına özel bakım evlerinde; %1’i yaşlı bakım evlerinde, %1’i de hastanın istediği izole bir yerde olması gerektiğini belirtmiştir.

PB konusunda bilgisi olduğunu belirten öğrencilerin bilgi aldıkları kaynaklar sırasıyla zorunlu dersler dışında Palyatif Bakım Çalışma Grubu (PBÇG) öğretim üyeleri (%50,1), tıp fakültesi eğitim müfredatında yer alan Genel Cerrahi stajı sırasında alınan palyatif bakım dersi (%45,8), sağlıkla ilgili web siteleri (%25), kitap ve dergiler (%23,6), üyesi oldukları öğrenci kulübü etkinlikleri (%20,8), katıldıkları kongre, konferans ve paneller (%13,9), hemşireler (%8,3), asistan hekimler (%4,2) şeklinde belirtilmiştir. PB kavramını duyduğunu belirten öğrencilere göre PB en sık (%64,4) “yaşam kalitesinin yükseltilmesi” olarak tanımlanmıştır, daha sonra sırasıyla son dönem bakım (%55,4), destek tedavisi (%51,5), rahat/huzurlu ölüm (%46,5), tüm semptomlara yönelik tedavi ve bakım (%39,6), koruyucu bakım (%20,8) ve bağımlı hastaların tüm ihtiyaçlarının karşılanması (%16,8) şeklinde tanımlanmıştır.

Öğrencilerin %34,8’i son dönem kanser hastalarına kardiopulmoner resüsitasyon (KPR) yapılması gerektiğini düşünmekte olup, %9’u KPR yapılmasına gerek olmadığını, %56,2’si ise bu konuda kararsız olduğunu belirtmiştir. Ailesinde kanser öyküsü olan öğrencilerde KPR yapılmasını isteme durumu ailesinde kanser öyküsü olmayanlara göre istatistiksel olarak anlamlı şekilde daha düşük bulunmuştur ($p<0,05$). Öğrencilerin cinsiyeti, yaş grubu, sınıfı, son dönem kanser vakası görmesi, daha önce ölüm vakasıyla karşılaşma

durumu, son dönem kanser hastalarıyla iletişimde huzursuzluk çekme durumu, PB kavramını duyma durumu, PB konusunda bilgi alma durumu, PB eğitimine katılmayı isteme durumu ve son dönem kanser hastalarına PB verilen birimlerde çalışmayı isteme durumuna göre son dönem kanser hastalarına KPR yapılmasını isteme durumu arasında ise anlamlı fark bulunmamıştır ($p>0,05$) (Tablo 3). Öğrencilerin %16,2’si son dönem kanser hastalarına ötanazi yapılmasının yasal olması gerektiğini düşünmekte olup, %56,2’si ötanazi yapılmasına gerek olmadığını, %27,6’sı ise fikri olmadığını belirtmiştir. Öğrencilerin cinsiyeti, yaş grubu, sınıfı, ailesinde kanser öyküsü, son dönem kanser vakası görme, daha önce ölüm vakasıyla karşılaşma, son dönem kanser hastalarıyla iletişimde huzursuzluk çekme, PB kavramını duyma, PB konusunda bilgi alma, PB eğitimine katılmayı isteme ve son dönem kanser hastalarına PB verilen birimlerde çalışmayı isteme durumuna göre son dönem kanser hastalarına ötanazi yapılmasını isteme durumu arasında anlamlı fark saptanmamıştır ($p>0,05$).

Tartışma

Çalışmamıza katılan tıp fakültesi öğrencilerinin yarısından fazlası (%52,9) şimdiye kadar yakın çevresinde veya klinik stajları sırasında terminal dönem kanser hastası ile karşılaşmış olup bu hastaların büyük bir çoğunluğu (%97,3) 40 yaşın üzerindedir. Wechter ve ark. (10) tarafından yapılan bir çalışmada, tıp fakültesi öğrencilerinin tıp eğitimleri boyunca yaşam sonu bakım konusunda deneyimli olmalarının öğrencilere önemli katkılar sağlayacağı ve pratik uygulama açısından hekimliğe daha hazır olmalarına yardımcı olacağı bildirilmektedir. ABD’de yapılan bir çalışmada, tıp fakültesi öğrencilerinin ölmek üzere olan hastalarla çok az karşılaştıkları belirtilmekte olup, öğrencilerin %35’inin hiç terminal dönemde hasta görmediği için ölmek üzere olan hastalara bakım konusundaki klinik deneyimlerinin gelişigüzel ve denetimsiz olabileceği belirtilmektedir (11). Doktorların yaşamının son dönemindeki hastalara yüksek kalitede bakım verilmesinin önemini bilmelerine rağmen hastalarıyla etkili iletişim sağlamadıkları, bu durumun tıp fakültesi eğitimindeki temel ve klinik dönemlerdeki eksikliklerden kaynaklanabileceği bildirilmektedir (10).

Palyatif bakım alan son dönemdeki hastalarla iletişimde karşılıklı güven ve saygı ilişkisi; dürüst, doğru, açık, samimi ve birbirlerinin haklarına saygılı bir iletişim kurmayı, paternalistik (hasta adına karar veren) tutum ve davranışlardan kaçınmayı, hastanın onuruna ve özerkliğine saygıyı korumayı gerektirmektedir. Günümüzde “ölüm ve ölümcül hastaya yaklaşım” konusunun bazı ülkelerde tıp eğitiminin ayrılmaz bir parçası olduğu belirtilmektedir (12). Çalışmamızda öğrencilerin %64,3’ü son dönem kanser hastası ile karşılaştığında hasta ve aileyle iletişim konusunda huzursuzluk hissettiğini ifade etmiştir. Eyigör ve ark. (7) tarafından tıp fakültesi 5. sınıf öğrencilerinin PB konusundaki bilgileri ve klinik uygulamalarda PB konusundaki görüşlerinin değerlendirilmesi amacıyla yapılan çalışmada, öğrencilerin %64,6’sının PB konusunda aldıkları eğitimin yetersiz oldu-

ğu, %90,3'ünün PB hastalarıyla iletişim konusunda herhangi bir eğitim almadıkları ve öğrencilerin PB konusundaki bilgilerinin yetersiz olduğu bildirilmiştir. 2011 yılında Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi öğrencilerinde ölüm ve ölümcül hastaya yaklaşım konusunun incelendiği bir çalışmada, mezuniyet öncesi dönemde verilen tıp eğitiminin öğrencilerin ölüm, ölümcül hastalar ve bu hastaların yakınlarına yaklaşım konusundaki tutumlarını etkilemediği, öğrencilerin tıp eğitimi süresince kaçınıcı tutumlarının mezuniyet öncesinde de devam ettiği belirlenmiş olup, tıp fakültesi öğrencilerine ölüm ve ölümcül hastaya yaklaşım konusunda kapsamlı eğitim verilmesinin gerekli olduğu bildirilmektedir (12).

DSÖ'ye göre, son dönem hastalarda yaşam sonu bakım sağlık kalitesinin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. PB alan hastalarda ağrının yaşam kalitesini olumsuz etkilediği ve temel amacın en önemli semptom olan ağrıyı gidermek olduğu belirtilmektedir (4). Çalışmamızda öğrenciler son dönem kanserli hastaların en sık hastaneye başvuru semptomunun ağrı olduğunu, bu nedenle de bu hastalara yönelik verilecek bakım hizmetlerinin amaçları içinde en sık ağrı kontrolü olduğunu belirtmiş olup, daha sonra sırasıyla hastanın yaşam kalitesinin yükseltilmesi, psikolojik sorunlara yönelik destek ve rahat/huzurlu ölüm şeklinde ifade etmişlerdir. Çalışmamızda öğrenciler son dönem kanser hastalarının bakımının en sık evinde, ailesinin yanında olması gerektiğini düşünmektedir. Terminal dönemdeki birçok hastanın özellikle de kanser hastalarının yaşamlarının son dönemlerini evlerinde geçirmek istediği bilinmektedir. Bugün modern dünyada da önerilen son dönem bakımın evde olmasıdır. Hele bizim gibi ülkelerde aile ilişkileri bu denli güçlü iken bu tür hastaların evde bakımına öncelik verilmelidir. PB hizmetlerinin verilmesinde evde bakım hizmetleri ile koordinasyon sağlanmalıdır (8). Çalışmaya katılan öğrencilerin yarısından fazlası (%51,9) şimdiye kadar PB kavramını duymadığını belirtmiştir. PB kavramını duyan öğrencilerin ise %72'si PB konusunda bilgisi olduğunu belirtmiş olup, bunların büyük bir kısmı (%90,3) ise bu bilgiyi yeterli bulmamaktadır. PB konusunda bilgisi olduğunu ifade eden öğrencilerin en sık bilgi aldıkları kaynaklar sırasıyla zorunlu dersler dışında PBÇG öğretim üyeleri, tıp fakültesi eğitim müfredatında yer alan Genel Cerrahi stajı sırasında alınan palyatif bakım dersi, sağlık ile ilgili web siteleri şeklinde belirtilmiştir. Çalışmaya katılan dört öğrenciden üçü son PB konusunda bir eğitime katılmayı istediğini ve öğrencilerin yaklaşık yarısı (%44,8) mezun olduktan sonra dönem kanser hastalarına bakım verilen bir alanda çalışmayı istediğini belirtmiştir. Pandey ve ark. (13) tarafından Nepal'de tıp fakültesi öğrencilerinde yürütülen çalışmada, öğrencilerin %56,3'ünün PB kavramını duyduğu, tıp fakültesinin ilk yılında bu oranın düşük olduğu (%6,1) ve öğrencilerin %84,1'inin bu konuda eğitim almak istediği saptanmıştır. Pakistan'da yapılan bir çalışmada da PB konusunun her geçen gün öneminin artmasına rağmen, tıp öğrencilerinin bu konudaki bilgilerinin eksik olduğu bildirilmektedir (14).

Tıp fakültesi öğrencilerinin son dönem hastalarda yaşam sonu bakımı konusundaki eğitimi için zorunlu ve seçmeli müfredat içinde birçok eğitim yöntemi olmalıdır. Hem dünyada hem de ülkemizde tıp fakültelerinin müfredat içerikleri belirgin şekilde farklılık göstermektedir. Yapılan bir çalışmada tıp eğitimi sırasında yaşam sonu bakımıyla ilgili seçmeli derslerin öğrenciler için oldukça yararlı olduğu gösterilmesine rağmen, dünya genelinde birçok tıp fakültesinde bu konuyla ilgili seçmeli ders olmadığı bildirilmektedir (11). Ülkemizde PB hizmetlerine şimdiye kadar yeterince önem verilmeme nedenlerinden birisinin de PB konusunun temel tıp eğitiminde yer almayışı olarak bildirilmektedir. Yapılan çalışmalarda hekimlerin ve tıp eğitimcilerinin birçoğu mezuniyet öncesi tıp eğitimi sırasında verilen PB eğitiminin sınırlı düzeyde olduğu görüşüne katılmakta olup, tıp öğrencilerinin PB alanındaki bilgi, tutum ve davranışlarının verilecek eğitimlerle olumlu şekilde etkileneceği belirtilmektedir (3, 15).

Weber ve ark. (16) tarafından Almanya'da iki üniversitede tıp fakültesi son sınıf öğrencilerinin PB konudaki bilgi ve tutumlarının belirlenmesi amacıyla yürütülen bir çalışmada, öğrencilerin PB konusundaki temel bilgilerinin sınırlı düzeyde olduğu saptanmış olup, bu çalışma aynı zamanda tıp müfredatında PB derslerinin zorunlu olarak verilmesinin önemini ortaya koymaktadır. Nitekim 2013 yılından itibaren Almanya'da PB dersi mezuniyet öncesi tıp eğitim müfredatında zorunlu dersler içinde yer almıştır (17). Avustralya'da yapılan bir çalışmada da tıp eğitimi içinde PB eğitiminin önemli olduğu, palyatif tıp eğitiminin geliştirilmesi ile ilgili çalışmalara devam edilmesinin gerektiği belirtilmektedir (18). Horowitz ve ark. (19) tarafından ABD'de yapılan çalışmada, temel düzeyde PB eğitiminin tıp eğitim müfredatının her yılına entegre edilmesi gerektiği önerilmektedir. PB alanında hızlı gelişmeler olduğu birçok Avrupa Birliği ülkesinde PB eğitime öncelik vermeye başlanmış olup üniversitelerin eğitim müfredatlarını kendi ülkelerinin demografik ve sosyal ihtiyaçlarına uygun şekilde adapte etmeleri teşvik edilmektedir (20). Bizim fakültemizde de genel cerrahi stajı sırasında zorunlu PB dersi, intörnlik döneminde ise seçmeli PB stajı verilmektedir. Ayrıca müfredata üniversite seçmeli dersi olarak tıp fakültesi öğrencileriyle birlikte diğer fakültelerden de katılımın olduğu PB dersi eklenmiştir. Bu dersler PBÇG öğretim üyeleri tarafından ülkemizin ihtiyaçlarına uygun olarak adapte edilerek yürütülmektedir. Böylece tıp fakültesi öğrencilerinin ilk sınıftan itibaren PB konusunda temel düzeyde eğitim almaları sağlanmaktadır.

Güncel literatür bilgilerine göre PB eğitimi konusundaki yetersizlik devam etmekte olup, konuya gereken önem verilmekte, hem doktorlar hem de tıp öğrencileri tarafından yaşam sonu bakım ve PB konularındaki eğitimlerin eksik olduğu bildirilmektedir. Nüfusun yaşlanması ve ölmeye önceki kronik dönemin uzaması nedeniyle doktorların çoğu hastalarının PB almaya ihtiyacı olacağını düşünmektedir. Bu nedenle PB eğitimindeki yetersizliğe dünya genelinde çok önem verilmekte-

dir. Yapılan çalışmalarda tıp fakülteleri genelinde PB eğitiminin birbirinden çok farklı ve standart olmayan bir yaklaşımla verilmekte olduğu için bu konuda endişeler olduğu belirtilmektedir (21).

PB alan hastalarda yaşamı destekleyici tedaviye devam etme veya tedaviyi sonlandırma konusunda en doğru kararın verilmesi oldukça önemlidir. Tıp öğrencilerinin yaşamın son dönemi ile ilgili tutumları konusunda yapılan bir çalışmada, tıp fakültesi son sınıf öğrencilerinin terminal dönemde olan kişilerin ölümü ile ilgili kararı söz konusu olduğunda bu durumu bir hak olarak görmedikleri tespit edilmiş olup, hekimlerin yaşamın sonuyla ilgili etik sorunların ele alındığı eğitim programları düzenlenmesi önerilmektedir (22). Çalışmamıza katılan yaklaşık üç öğrenciden biri (%34,8) son dönem kanser hastalarına KPR yapılması gerektiğini düşünmekte olup, ailede kanser öyküsü olanlarda KPR yapılmasını isteme durumunun anlamlı şekilde daha düşük olduğu saptanmıştır ($p < 0,05$). Öğrencilerin yarısından fazlası (%56,2) bu tür hastalara KPR yapılması konusunda kararsız olup, KPR yapılmaması gerektiğini belirtenlerin oranı ise %9'dur. Çin'de tıp fakültesi öğrencilerinin yaşam sonu kararlarının değerlendirildiği bir çalışmada, tıp öğrencilerinin %62'si son dönem hastalarda KPR yapılması gerektiğini belirtmiş olup ilk sınıfta bu oran %80 iken üst sınıflara doğru azalarak 5. sınıfta %27'ye düştüğü saptanmıştır (23). Sadhu ve ark. (24) tarafından Hindistan'da yapılan çalışmada ise tıp fakültesi 4. ve 5. sınıf öğrencilerinin %36,5'inin son dönem kanserli hastalarda KPR yapılmasının uygun olmadığını düşündükleri ve öğrencilerin PB hastalarında KPR uygulaması, semptom yönetimi, hasta ve yakınlarıyla iletişim, interdisipliner bakım ve PB'nin felsefesinin anlaşılması gibi konularda oldukça yetersiz oldukları bildirilmektedir. PB alan hastalarda canlandırmama kararı (Do Not Resuscitate: DNR), bazı batı ülkelerinde yasal olarak uygulanmasına karşılık ülkemizde yasal değildir. Türkiye'de hastanede ölen herkese yasal olarak mutlaka KPR yapılmaktadır. Çalışmamızda öğrencilerin yalnızca %9'unun PB alan hastalara KPR yapılmaması gerektiğini belirtmiş olması yasal zorunluluğun bilinmesine bağlı olabilir. Ayrıca ailesinde kanser öyküsü olan öğrencilerin önemli bir bölümü olaya daha gerçekçi gözle bakarak bu hastalara KPR yapılmasının fayda sağlamayacağını düşünmektedir.

PB alan hastalarda karar verilmesinde en çok zorlanılan etik sorunlardan biri de ötanazidir. PB hizmetlerinin yaygınlaşması, analjeziklerin kullanımı ve etkili terminal sedasyon yapılması gibi nedenlerden dolayı günümüzde ötanaziye olan ihtiyacın azaldığı bildirilmektedir (25). Ülkemizde ötanazi yasal olmayıp, Türk Ceza Kanunu'na göre aktif ötanazi "kasten adam öldürme", pasif ötanazi ise "taksirle adam öldürme" olarak kabul edilmektedir. Çalışmamıza katılan yaklaşık altı öğrenciden biri (%16,2) son dönem kanser hastalarına ötanazi yapılmasının yasal olması gerektiğini düşünmekte olup, mevcut değişkenlerin ötanazi yapılmasını isteme durumu üzerine anlamlı etkisinin olmadığı saptanmıştır ($p > 0,05$). Pakistan'da

devlet ve özel tıp fakültelerinden öğrencilerin katıldığı çalışmada, öğrencilerin büyük çoğunluğunun ötanazi konusundaki farkındalığının yüksek olduğu ancak bizim çalışma sonuçlarımıza benzer şekilde sadece %14'ünün PB hastalarında ötanazi yapılmasını onayladığı saptanmış olup, tıp fakültesi eğitim programlarında ötanazi ve PB konularının olması gerektiği bildirilmektedir (26). Polonya'da iki tıp fakültesinde yürütülen ve çalışmaya katılan öğrencilerin %85'inin katolik olduğu çalışmada ise, öğrencilerin %30'u ötanazinin yasal olması gerektiği görüşünü desteklerken, %47'si karşı olduğunu, %23'ü ise kararsız olduğunu bildirmiştir. Öğrencilerin %95'inin PB kursu sonrasında ötanazi konusundaki fikrinin değişmediği, cinsiyet ve dini görüşün öğrencilerin cevapları üzerine etkisi olduğu, iki üniversitedeki tıp öğrencileri arasında gözlenen farkın cinsiyet ve kültürel farklılıklara bağlı olabileceği belirtilmektedir (27).

Çalışmanın kısıtlılıkları

Sadece Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tıp Fakültesi öğrencileri çalışmaya dahil edilmiş ve klinik stajlar dönemindeki öğrenci katılımı, iş yükünün yoğunluğu, öğrencilere toplu şekilde ulaşmanın zor olması gibi nedenlerden dolayı temel bilimlere göre istenilen düzeyde olmamıştır. Araştırma sonuçları tüm tıp fakültesi öğrencilerine genellenemez. Uygun örneklem yöntemleriyle farklı tıp fakültelerinden temel ve klinik bilimlerdeki öğrencileri yeterli oranda temsil eden daha çok sayıda katılımın olduğu ileri çalışmalara ihtiyaç vardır. Ayrıca Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tıp Fakültesi 5. sınıf öğrencilerine 2014 yılından itibaren seçmeli PB dersi verilmeye başlanmış olup, bu dersin etkinliğini ölçecek çalışmalar da yapılmalıdır.

Sonuç

Tıp fakültesi öğrencilerinin yarısından fazlası eğitimleri sırasında son dönem kanser hastası ile karşılaşmakta, üçte ikisi bu tür hastalar ve bunların aileleriyle iletişim konusunda huzursuzluk hissetmektedir. Öğrencilerin yarısından fazlası PB kavramını duymamıştır. PB konusunda bilgisi olduğunu belirten öğrencilerin büyük çoğunluğu bu konudaki bilgilerinin yetersiz olduğunu belirtmiştir. Son dönem hastalara KPR yapılması ve ötanazi uygulanması konusunda doğru yaklaşımları olan öğrencilerin oranı düşüktür. Öğrencilerin dörtte üçü PB konusunda bir eğitime katılmayı düşünmekte ve yaklaşık yarısı mezuniyet sonrası son dönem kanser hastalarına bakım verilen bir alanda çalışmayı istemesine rağmen genel olarak PB konusundaki farkındalıkları istenilen düzeyde değildir. Tıp fakültelerindeki resmi, resmi olmayan ve örtük müfredatın PB eğitimi üzerine etkisi olduğu bilinmektedir. Türkiye'de tıp fakültesi öğrencilerinin PB konusundaki farkındalıkları ile ilgili çalışma sayısı sınırlı olduğu için bu çalışmanın sonuçlarının tıp fakültesi mezuniyet öncesi eğitim müfredatı hazırlanırken PB hizmetlerine de yer verilmesi hususunda bir rehber olarak katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Son dönem kanser hastalarında PB hizmetlerinin verilmesinde hekimlerin önemli rolü vardır. Bu nedenle tıp fakültesi ders müfredatında PB konularına ağırlık verilerek öğrencilerin farkındalıklarının artırılması sağlanmalıdır.

Etik Komite Onayı: Bu çalışma için etik komite onayı Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tıp Fakültesi Etik Kurulu'ndan (13-KAEK-237, 08.01.2014) alınmıştır.

Hasta Onamı: Bu çalışmaya katılan öğrencilerden yazılı onam alınmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Fikir – R.Ç.; Tasarım – R.Ç.; Denetleme – R.Ç., Y.Ö.; Kaynaklar – R.Ç.; Malzemeler – R.Ç.; Veri Toplanması ve/veya İşlenmesi – R.Ç., H.Z., N.Y.Ç., Y.E.B.; Analiz ve/veya Yorum – R.Ç., Y.Ö.; Literatür Taraması – R.Ç.; Yazıyı Yazan – R.Ç.; Eleştirel İnceleme – R.Ç., İ.O., M.S.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemişlerdir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmişlerdir.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval was received for this study from the ethics committee of Gaziosmanpaşa University School of Medicine (13-KAEK-237, 08.01.2014).

Informed Consent: Written informed consent was obtained from students who participated in this study.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Concept – R.Ç.; Design – R.Ç.; Supervision – R.Ç., Y.Ö.; Resources – R.Ç.; Materials – R.Ç.; Data Collection and/or Processing – R.Ç., H.Z., N.Y.Ç., Y.E.B.; Analysis and/or Interpretation – R.Ç., Y.Ö.; Literature Search – R.Ç.; Writing Manuscript – R.Ç.; Critical Review – R.Ç., İ.O., M.S.

Conflict of Interest: No conflict of interest was declared by the authors.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- World Health Organisation (WHO). Definition of palliative care. Erişim Linki: www.who.int/cancer/palliative/definition/en. Son Erişim Tarihi: 21.04.2016.
- Bağ B. Almanya örneğinde sağlık sisteminde palyatif bakım uygulamaları. *Türk Onkoloji Dergisi* 2012; 27: 142-9.
- Gültekin M, Özgül N, Olcayto E, Tuncer M. Türkiye'de palyatif bakım hizmetlerinin mevcut durumu. *Türk Jinekolojik Onkoloji Dergisi* 2010; 1: 1-6.
- Kabalak AA, Öztürk H, Çağıl H. Yaşam sonu bakım organizasyonu; palyatif bakım. *Yoğun Bakım Dergisi* 2013; 11: 56-70.
- Ulusoy SK, Koç ZA, Çayköylü A. Kanser hastalarında palyatif bakım. *Türkiye Klinikleri J Psychiatry-Special Topics* 2014; 7: 85-8.
- Erişim Linki: <http://kanser.gov.tr/palyatifyonetmeligi.pdf>. Son Erişim Tarihi: 25.03.2016.
- Eyigor S. Fifth-year medical students' knowledge of palliative care and their views on the subject. *J Palliat Med* 2013; 16: 941-6. [CrossRef]
- Sullivan AM, Lakoma MD, Block SD. The status of medical education in end-of-life care: a national report. *J Gen Intern Med* 2003; 18: 685-95. [CrossRef]
- Bickel-Swenson DJ. End-of-life training in U.S. medical schools: a systematic literature review. *Palliat Med* 2007; 10: 229-35. [CrossRef]
- Wechter E, O'Gorman DC, Singh MK, Spanos P, Daly BJ. The effects of an early observational experience on medical students' attitudes toward end-of-life care. *Am J Hosp Palliat Care* 2015; 32: 52-60. [CrossRef]
- Billings ME, Engelberg R, Curtis JR, Block S, Sullivan AM. Determinants of medical students' perceived preparation to perform end-of-life care, quality of end-of-life care education, and attitudes toward end-of-life care. *J Palliat Med* 2010; 13: 319-26. [CrossRef]
- Kavas MV, Öztuna D, Çelebi NN, Selvi H, Sayar D, Akaslan A. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi öğrencilerinde ölüm ve ölümcül hastadan kaçınıcı tutum düzeyleri. *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası* 2012; 65: 19-31. [CrossRef]
- Pandey S, Gaire D, Dhakal S, Jaishwal N, Kharel PM, Vaidya P. Perception of palliative care among medical students in a teaching hospital. *JNMA J Nepal Med Assoc* 2015; 53: 113-7.
- Araın AN, Ghaffar ZA, Naveed-ur-Rehman, Siddiqui MN, Rehman R. Knowledge and understanding of medical students about radiotherapy and palliative care. *Professional Med J* 2014; 21: 325-32.
- Oneschuk D, Hanson J, Bruera E. An international survey of undergraduate medical education in palliative medicine. *J Pain Symptom Manage* 2000; 20: 174-9. [CrossRef]
- Weber M, Schmiedel S, Nauck F, Alt-Epping B. Knowledge and attitude of final-year medical students in Germany towards palliative care - an interinstitutional questionnaire-based study. *BMC Palliative Care* 2011; 10: 19. [CrossRef]
- Gerlach C, Mai S, Schmidtman I, Massen C, Reinholz U, Laufenberg-Feldmann R, et al. Does Interdisciplinary and multiprofessional undergraduate education increase students' self-confidence and knowledge toward palliative care? Evaluation of an undergraduate curriculum design for palliative care at a German academic hospital. *J Palliat Med* 2015; 18: 513-9. [CrossRef]
- Tai V, Cameron-Taylor E, Clark K. A mixed methodology retrospective analysis of the learning experience of final year medical students attached to a 1-week intensive palliative care course based at an Australian university. *Am J Hosp Palliat Care* 2014; 31: 636-40. [CrossRef]
- Horowitz R, Gramling R, Quill T. Palliative care education in U.S. medical schools. *Med Educ* 2014; 48: 59-66. [CrossRef]
- Canteno C, Ballesteros M, Carrasco JM, Arantzamendi M. Does palliative care education matter to medical students? The experience of attending an undergraduate course in palliative care. *BMJ Support Palliat Care* 2016; 6: 128-34. [CrossRef]
- Chiu N, Cheon P, Lutz S, Lao N, Pulezas N, Chiu L, et al. Inadequacy of palliative training in the medical school curriculum. *J Canc Educ* 2015; 30: 749-53. [CrossRef]
- Yıldırım G, Aksu M. Tıp öğrencilerinin yaşamın son dönemi ile ilgili tutumları. *Cumhuriyet Tıp Dergisi* 2010; 32: 140-8.
- Gruber PC, Gomersall CD, Joynt GM, Lee A, Tang PY, Young AS, et al. Changes in medical students' attitudes towards end-of-life decisions across different years of medical training. *J Gen Intern Med* 2008; 23: 1608-14. [CrossRef]

24. Sadhu S, Salins NS, Kamath A. Palliative care awareness among Indian undergraduate health care students: a needs-assessment study to determine incorporation of palliative care education in undergraduate medical, nursing and allied health education. *Indian J Palliat Care* 2010; 16: 154-9.
25. van der Heide A, Onwuteaka-Philipsen BD, Rurup ML, Buiting HM, van Delden JJ, Hanssen-de Wolf JE, et al. End-of-life practices in the Netherlands under the euthanasia act. *N Engl J Med* 2007; 356: 1957-65. [\[CrossRef\]](#)
26. Hassan W, Ahmad F, Malik A, Ali S. Knowledge and attitude regarding euthanasia among medical students in the public and private medical schools of Karachi. *J Pak Med Assoc* 2013; 63: 295-9.
27. Leppert W, Gottwald L, Majkovicz M, Kazmierczak-Lukaszewicz S, Forycka M, Cialkowska-Rysz A, et al. A comparison of attitudes toward euthanasia among medical students at two Polish universities. *J Cancer Educ* 2013; 28: 384-91. [\[CrossRef\]](#)